
Social Cohesion and Development

Vol 14, No 2 (2019)

Ανδρέας Φερώνας Κοινωνικός Αποκλεισμός και Κοινωνική Αλληλεγγύη στην Ελλάδα της Κρίσης, Αθήνα: Διόνικος, 2019

Χαράλαμπος Οικονόμου

doi: [10.12681/scad.25759](https://doi.org/10.12681/scad.25759)

Copyright © 2021, Χαράλαμπος Οικονόμου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Οικονόμου Χ. (2021). Ανδρέας Φερώνας Κοινωνικός Αποκλεισμός και Κοινωνική Αλληλεγγύη στην Ελλάδα της Κρίσης, Αθήνα: Διόνικος, 2019. *Social Cohesion and Development*, 14(2), 139–142.
<https://doi.org/10.12681/scad.25759>

σκοπούς από τον αποτρεπτικό χαρακτήρα των υφιστάμενων συνθηκών διαβίωσης. Εξίσου, αποτελούν ένα προηγούμενο σκαλοπάτι από την επακόλουθη αποδοχή της οποιασδήποτε εργασιακής – και κοινωνικής εν τέλει – συνθήκης διαβίωσης τους προσφερθεί. Οι πρόσφυγες, λοιπόν, κατά το τελευταίο στάδιο της προετοιμασίας (εν προκειμένω κατά τη διαμονή τους στη Μόρια) υπονομεύεται η κοινωνική και εργασιακή τους ταυτότητα και, έτσι, εξοικειώνονται με τον κοινωνικό ρόλο που εξυπηρετεί τις κοινωνίες υποδοχής να εκπληρώσουν.

Η πολιτισμική εξοικείωση με τους κανόνες και τα χαρακτηριστικά της χαμηλού κύρους εργασίας αποτελεί τον βασικό άξονα μιας νέας εργασιακής ταυτότητας που κατασκευάζεται στο πλαίσιο της κρίσης διαχείρισης των προσφυγικών ροών. Η εργασία του Ξυπολυτά εισάγει στον εγχώριο ακαδημαϊκό προβληματισμό σημαντικά επιστημονικά εργαλεία που βοηθούν, όχι απλώς να δοθούν απαντήσεις στο γιατί η ΕΕ και το ελληνικό κράτος διαμορφώνουν πολιτικές απάνθρωπου κυνισμού, αλλά και, να διαχυθεί στον δημόσιο λόγο ότι τα θύματα αυτής της αποτρεπτικής μεταναστευτικής πολιτικής, μακροπρόθεσμα, δεν είναι μόνο οι πρόσφυγες. Είναι συνολικά η εργατική τάξη της οποίας, επακόλουθα, το βιοτικό επίπεδο και τα εργασιακά δικαιώματα, σε ένα τοπίο αχαλίνωτης εργασιακής εκμετάλλευσης των προσφύγων, ακόμα περισσότερο θα απορρυθμιστούν.

Νίκος Κουραχάνης,
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ανδρέας Φερόνας

Κοινωνικός Αποκλεισμός και Κοινωνική Αλληλεγγύη στην Ελλάδα της Κρίσης,

Αθήνα: Διόνικος, 2019

Η βαθιά και παρατεταμένη οικονομική (και όχι μόνο) κρίση που δοκίμασε την Ελλάδα την τελευταία δεκαετία άφησε βαθιά τα αποτυπώματα της πάνω στον κοινωνικό ιστό και οδήγησε σε μια ραγδαία αύξηση των μελετών που εξετάζουν τις επιπτώσεις της πάνω στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Στην πλειονότητά τους οι μελέτες αυτές εστιάζουν στις εισοδηματικές διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού και επιβεβαιώνουν ότι η φτώχεια έχει γίνει πιο μεγάλη και πιο βαθιά, η ανεργία έχει εκτοξευτεί σε απαράδεκτα υψηλά επίπεδα, η στέρση είναι πολυδιάστατη και η κοινωνική μειοεξία συσσωρευμένη. Στο πλαίσιο αυτό, η προστιθέμενη αξία του νέου βιβλίου του Ανδρέα Φερόνα *Κοινωνικός Αποκλεισμός και Κοινωνική Αλληλεγγύη στην Ελλάδα της Κρίσης* έγκειται ακριβώς στο ότι επιχειρεί μια βαθύτερα κοινωνιολογική και πολυδιάστατη ανάλυση των κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης, που συνάδει απόλυτα με τον διεπιστημονικό χαρακτήρα της κοινωνικής πολιτικής.

Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του βιβλίου βρίσκονται δύο θεμελιώδεις έννοιες για την κοινωνική πολιτική – ο κοινωνικός αποκλεισμός και η κοινωνική αλληλεγγύη. Το ενδιαφέρον αυτό μετουσιώνεται σ' ένα διττό σκοπό. Πρώτον, τη διερεύνηση της προστιθέμενης αξίας τους ως θεωρητικών εργαλείων για την ανάλυση και ερμηνεία των κοινωνικών προβλημάτων των σύγχρονων μεταβιομηχανικών κοινωνιών. Δεύτερον, την εξέταση των επιπτώσεων της δομικής οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που βιώνει η χώρα μας, τόσο στην ένταση και το περιεχόμενο

των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού, όσο και τον μετασχηματισμό ορισμένων παραδοσιακών πτυχών κοινωνικής αλληλεγγύης. Στο πλαίσιο αυτό, το βιβλίο επιχειρεί να διερευνήσει μια σειρά ερωτημάτων, όπως: Τι σημαίνει κοινωνικός αποκλεισμός και τι κοινωνική αλληλεγγύη; Ποια η σχέση μεταξύ των δύο εννοιών και ποια η αναλυτική και ερμηνευτική τους αξία για την κατανόηση των σύνθετων και πολυδιάστατων μορφών ανισότητας και περιθωριοποίησης των σύγχρονων μεταβιομηχανικών κοινωνιών; Ποιες οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην όξυνση των προβλημάτων κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα; Ποιες νέες μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης αναδύονται στη χώρα μας ως αποτέλεσμα της κρίσης και ποια η συνεισφορά τους στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής;

Το βιβλίο εκκινεί από μια θεωρητική επισκόπηση του κοινωνικού αποκλεισμού. Το πρώτο κεφάλαιο επιχειρεί, αρχικά, να ερμηνεύσει με κοινωνιολογικούς όρους τη σταδιακή επικράτηση του κοινωνικού αποκλεισμού, ως κεντρικής έννοιας για την ανάλυση της κοινωνικής μειονεξίας στις σύγχρονες κοινωνίες. Το βασικό επιχείρημα που αναπτύσσεται είναι ότι η σταδιακή υποκατάσταση της φτώχειας από τον κοινωνικό αποκλεισμό δεν συνιστά απλώς μια εννοιολογική μετάβαση, αλλά σηματοδοτεί την εγκαθίδρυση ενός νέου κυρίαρχου «παραδείγματος» για την ανάλυση και ερμηνεία των κοινωνικών ανισοτήτων στο πλαίσιο της μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Το παράδειγμα της κοινωνικής τάξης, με τη φτώχεια ως κεντρικό εργαλείο ανάλυσης της κοινωνικής μειονεξίας αντικαθίσταται σταδιακά από το παράδειγμα του κοινωνικού αποκλεισμού με κεντρική ιδέα την «απόσταση», την «απόσπαση» ή τη «ρήξη» από τους ανθρώπους που είναι ενταγμένοι σε ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων και δραστηριοτήτων που θεωρούνται φυσιολογικές ή συνηθισμένες. Το κεφάλαιο καταλήγει συνηγορώντας υπέρ της προστιθέμενης αξίας του κοινωνικού αποκλεισμού για την ανάλυση και ερμηνεία των σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων, η οποία μπορεί να συνοψιστεί στα ακόλουθα: (α) εξακολουθεί να παρέχει μια πιο ολιστική και περιεκτική εικόνα της κοινωνικής μειονεξίας (β) ο σχεσιακός και δυναμικός χαρακτήρας του, μας επιτρέπει μια βαθύτερα κοινωνιολογική ανάλυση της κοινωνικής μειονεξίας, σε σύγκριση με την πιο ατομοκεντρική και οικονομοκεντρική εννοιολόγηση που εξακολουθεί να χαρακτηρίζει τις περισσότερες προσεγγίσεις για τη φτώχεια και (γ) με την έμφαση που δίνει στην υπαιτιότητα και τον φορέα (agency) μας επιτρέπει να αναζητήσουμε τις αιτίες του κοινωνικού αποκλεισμού έξω από τα ατομικά χαρακτηριστικά των αποκλεισμένων, στις άνισες σχέσεις εξουσίας και στα εγγενή δομικά χαρακτηριστικά του παγκοσμιοποιημένου καπιταλιστικού συστήματος.

Το δεύτερο κεφάλαιο προσφέρει μια θεωρητική επισκόπηση της έννοιας της κοινωνικής αλληλεγγύης, συμπληρώνοντας, έτσι ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία. Εστιάζει κυρίως στην κοινωνιολογική συζήτηση περί κοινωνικής αλληλεγγύης, επιχειρώντας να εντοπίσει τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους προσεγγίζεται στη βάση πέντε βασικών πτυχών που εμπεριέχονται στην έννοια: (α) των θεμελίων ή πηγών της κοινωνικής αλληλεγγύης, (β) των ορίων της κοινωνικής αλληλεγγύης, (γ) των στόχων της κοινωνικής αλληλεγγύης, (δ) του βαθμού του συλλογικού προσανατολισμού της αλληλεγγύης, και (ε) τις προσδοκίες ως προς τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα των ατόμων, ως μελών μιας συλλογικότητας, κοινότητας ή της ευρύτερης κοινωνίας. Η βασική υπόθεση εργασίας που διατρέχει ολόκληρο το κεφάλαιο είναι ότι η έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης μετασχηματίζεται μαζί με το μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Το τρίτο κεφάλαιο ξεκινά με τη διερεύνηση της εννοιολογικής σχέσης ανάμεσα στον κοινωνικό αποκλεισμό και την κοινωνική αλληλεγγύη. Μέσα από την εξέταση μιας σειράς συναφών εννοιών που έχουν συνδεθεί με τον κοινωνικό αποκλεισμό, όπως η «κοινωνική ένταξη» (social inclusion), η «κοινωνική ενσωμάτωση» (social integration), η «κοινωνική συνοχή» (social cohesion)

και το «κοινωνικό κεφάλαιο» (social capital), ο συγγραφέας καταδεικνύει ότι οι περισσότερες έχουν ως κοινό πυρήνα την έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης. Κατά συνέπεια, η ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης αναδεικνύεται ως βασικό πρόταγμα για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής. Η ανάλυση στο τρίτο κεφάλαιο αναδεικνύει ότι η συζήτηση περί κοινωνικού αποκλεισμού και κοινωνικής αλληλεγγύης δεν έχει μόνο θεωρητικό ενδιαφέρον, αλλά και κρίσιμες πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις.

Ως λογική συνέχεια, τα δύο τελευταία κεφάλαια (που συνιστούν και το οιοσεί εμπειρικό μέρος της εργασίας) εστιάζουν σε αυτές τις προεκτάσεις. Παράδειγμα η ελληνική περίπτωση, όπου διερευνώνται οι επιπτώσεις της κοινωνικοοικονομικής κρίσης με όρους διεύρυνσης του κοινωνικού αποκλεισμού και μετασχηματισμού της κοινωνικής αλληλεγγύης. Στο πλαίσιο αυτό, το τέταρτο κεφάλαιο προσφέρει μια επικαιροποιημένη ανάλυση των επιπτώσεων της κρίσης στον κοινωνικό αποκλεισμό, περιλαμβάνοντας και ορισμένες ποιοτικές, δυσχερέστερα μετρήσιμες διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού (υλικές στερήσεις, πρόσβαση στην αγορά εργασίας, πρόσβαση στην κοινωνική ασφάλιση, την υγεία και τις κοινωνικές υπηρεσίες, βιώματα κοινωνικής απομόνωσης κ.λπ.). Από την ανάλυση προκύπτει ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός στις διάφορες μορφές του (υλικές και μη) αποτελεί πλέον ένα πρόβλημα με βαθιές ρίζες στην ελληνική κοινωνία.

Τέλος, το πέμπτο κεφάλαιο επιχειρεί μια κριτική επισκόπηση ορισμένων βασικών πτυχών του μετασχηματισμού της κοινωνικής αλληλεγγύης στην Ελλάδα της κρίσης. Αφετηρία του εγχειρήματος αποτελεί η συνοπτική επισκόπηση των παραδοσιακών χαρακτηριστικών της κοινωνικής αλληλεγγύης στην Ελλάδα πριν από την κρίση ώστε να καταδειχθούν το εύρος και η ποιότητα των αλλαγών. Στη συνέχεια, αναλύεται ο μετασχηματισμός της κοινωνικής αλληλεγγύης κατά την περίοδο της κρίσης σε δύο βασικούς άξονες: (α) τη θεσμοποιημένη αλληλεγγύη του κράτους ευημερίας, και (β) την άτυπη αλληλεγγύη. Τα βασικά επιχειρήματα είναι δύο. Πρώτον, ότι οι μεταρρυθμίσεις του ελληνικού καθεστώτος ευημερίας που δρομολογήθηκαν στο πλαίσιο εφαρμογής των μνημονιακών υποχρεώσεων της χώρας μετά το 2010, οδήγησαν στην περαιτέρω αποδόμηση μιας ήδη υπολειμματικής θεσμικής κοινωνικής αλληλεγγύης. Δεύτερον, ότι τα τεράστια κενά στην κοινωνική προστασία εξαιτίας της κρίσης και η αδυναμία της θεσμοποιημένης αλληλεγγύης να αντιμετωπίσει τις κοινωνικές της επιπτώσεις, αποτέλεσαν ένα 'παράθυρο ευκαιρίας' για την ανάπτυξη και ενδυνάμωση νέων μορφών άτυπης κοινωνικής αλληλεγγύης.

Με βάση τα δεδομένα της ανάλυσης και τη συνθετική τους αξιολόγηση, το βιβλίο καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι παρά το γεγονός ότι η άτυπη αλληλεγγύη φαίνεται ότι διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην παροχή άμεσης βοήθειας σε εκείνους που υποφέρουν περισσότερο από τις κοινωνικές συνέπειες της κρίσης, δεν είναι ικανή να καλύψει τα τεράστια κενά κοινωνικής προστασίας που διευρύνθηκαν από την υποχώρηση της δημόσιας παροχής. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να θεωρηθεί πανάκεια για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων, ούτε υποκατάστατο της θεσμοποιημένης αλληλεγγύης. Η μάχη για την αποτελεσματική καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής σε συνθήκες κρίσης προϋποθέτει μια ριζική αναστροφή του μείγματος μεταρρυθμίσεων του ευρύτερου ελληνικού καθεστώτος ευημερίας. Βασικές παράπλευρες συνιστώσες θεωρούνται η ανόρθωση της οικονομίας, η υιοθέτηση ενός σταθερού και προοδευτικού φορολογικού συστήματος, η δημιουργία σταθερών θέσεων εργασίας με αξιοπρεπείς αποδοχές και η οικοδόμηση ενός δικτύου δημόσιων καθολικών παροχών και υποδομών.

Αναμφίβολα, το βιβλίο του Ανδρέα Φερώνα έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία. Αποτελεί μια αξιόλογη συνεισφορά, τόσο θεωρητική, προσφέροντας μια κριτική επισκόπηση της βιβλιογραφίας για τον κοινωνικό αποκλεισμό και την κοινωνική

αλληλεγγύη και αναδεικνύοντας την προστιθέμενη αξία τους για την ανάλυση και ερμηνεία των σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων, όσο και εμπειρική, παρέχοντας μια επικαιροποιημένη ανάλυση των πολυδιάστατων επιπτώσεων της κρίσης, τόσο στην ένταση και το περιεχόμενο των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού, όσο και στον μετασχηματισμό ορισμένων παραδοσιακών πτυχών της κοινωνικής αλληλεγγύης. Η σαφήνεια και αμεσότητα της γραφής καθιστά το βιβλίο προσβάσιμο και κατανοητό, τόσο στους μνημόνους στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, όσο και στον ενημερωμένο αναγνώστη.

Χαράλαμπος Οικονόμου
Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΝΕΕΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΕΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ 2019-2020
ΣΕΙΡΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΔΙΟΝΙΚΟΣ

Κώστας Δημουλάς

**Σχεδιασμός Εφαρμογή και
Αξιολόγηση Προγραμμάτων
Κοινωνικής Πολιτικής**

ΣΕΛΙΔΕΣ 240
ΔΙΑΣΤΑΣΗ 14 x 21
ISBN 978-960-6619-89-2
ΚΩΔΙΚΟΣ ΣΤΟΝ ΕΥΑΘΕΟ 86183196

Ο σωστός και μακροπρόθεσμος σχεδιασμός, η συνεπής εφαρμογή και η νηφάλια και αντικειμενική αξιολόγηση των προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την επιτυχία των κοινωνικών και δημόσιων πολιτικών. Πρόκειται για ένα πολυδιάστατο πεδίο στο οποίο εμπλέκονται πολλές επιστημονικές πειθαρχίες. Το βιβλίο έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία. Αποσκοπεί κυρίως στην εκπαίδευση των φοιτητών και σπουδαστών, αλλά και την επιμόρφωση/κατάρτιση των στελεχών στις υπηρεσίες και τους φορείς κοινωνικής πολιτικής που ασχολούνται με προγράμματα είτε στην κεντρική διοίκηση είτε στους δήμους και τις περιφέρειες.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΔΙΟΝΙΚΟΣ

Γραβιάς 9-13, Αθήνα, τηλ./Fax: 210 38 01 777
email: info@dionicos.gr, www.dionicos.gr